

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Костянтин Олександрович ПОПОВ,

*аспірант Одеського державного
університету внутрішніх справ*

Суспільство як історично сформована система соціальних зв'язків і форм взаємодії людей розвивається у процесі спільної діяльності індивідів та їх об'єднань, що зумовлює потребу у відповідному правовому регулюванні. Еволюція суспільних відносин, у тому числі економічних, неминуче супроводжується ускладненням організаційних структур, зростанням ролі корпоративних утворень та інституціоналізацією юридичних осіб як самостійних учасників правового обігу. У сучасних умовах ринкової економіки саме юридичні особи різних організаційно-правових форм виступають ключовими суб'єктами господарської діяльності, забезпечуючи виробництво, обіг товарів і послуг, формування бюджетних надходжень та реалізацію публічних і приватних інтересів.

Разом із позитивними соціально-економічними функціями корпоративного сектору, практика державотворення засвідчує, що юридичні особи можуть використовуватися як інструмент вчинення кримінальних правопорушень, зокрема у сфері економіки, фінансів, публічних закупівель, міжнародної торгівлі, відмивання доходів, корупційних злочинів тощо. Відтак держава зобов'язана створити ефективні правові механізми протидії таким проявам, що забезпечують не лише охорону прав і законних інтересів учасників правовідносин, а й гарантують захист суспільства та держави від зловживань корпоративними структурами.

На певних етапах розвитку правової системи, коли традиційні засоби цивільно-правової чи адміністративної відповідальності виявляються недостатніми для нейтралізації криміногенних ризиків, об'єктивно виникає потреба у застосуванні до юридичних осіб найбільш суворих заходів державного впливу. В іноземних правопорядках така потреба реалізується через інститути кримінальної відповідальності юридичних осіб або через спеціальні квазікримінальні механізми, що передбачають застосування до них штрафів, конфіскації активів, ліквідації чи інших обмежувальних заходів у межах кримінального провадження [1, с. 58]. Окреме місце в цій системі посідає інститут спеціальної конфіскації як засіб позбавлення юридичної особи незаконно одержаної вигоди та усунення економічної бази злочинної діяльності.

Міжнародні стандарти притягнення юридичних осіб до відповідальності за причетність до кримінальних протиправних діянь отримали своє закріплення в низці міжнародно-правових актів, що формують основу сучасної глобальної антикримінальної політики.

Визначальне значення у цьому контексті має Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена 15 листопада 2000 р. (Палермська конвенція) [2]. У ст. 10 такого нормативно-правового акту встановлений імператив для держав-учасниць щодо запровадження механізмів відповідальності юридичних осіб за участь у тяжких злочинах, до яких причетна організована злочинна група, а також за злочини, визначені ст. 5, 6, 8 і 23 Конвенції (ч. 1). Водночас підкреслюється, що характер такої відповідальності визначається відповідно до правових принципів національної системи та може мати кримінально-правову, цивільно-правову або адміністративну природу (ч. 2). Покладання відповідальності на юридичну особу не виключає кримінальної відповідальності фізичних осіб, які безпосередньо вчинили злочин (ч. 3). Крім того, держави-учасниці зобов'язані забезпечити застосування до юридичних осіб ефективних, пропорційних і стримуючих санкцій, включаючи грошові стягнення (ч. 4) [2].

Зазначені положення фактично закріплюють універсальний стандарт подвійної (паралельної) відповідальності фізичних і юридичних осіб, а також орієнтацію на ефективність і превентивний характер санкцій. Вони стали методологічною основою для формування національних моделей притягнення юридичних осіб до кримінально-правового впливу, у тому числі із застосуванням інституту спеціальної конфіскації як інструменту позбавлення незаконно одержаної вигоди.

Окрім Палермської конвенції, стандарти відповідальності юридичних осіб закріплено в Конвенції ООН проти корупції 2003 р. (ст. 26) [3], яка прямо передбачає необхідність встановлення відповідальності юридичних осіб за участь у корупційних правопорушеннях та застосування до них ефективних санкцій, включаючи конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом. Аналогічні підходи відображено у Кримінальній конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією 1999 р. (ст. 18–19) [4], яка зобов'язує держави встановити відповідальність юридичних осіб та передбачити можливість конфіскації інструментів і доходів від злочинів.

У доктрині та іноземному законодавстві сформувалися три базові моделі інституту відповідальності юридичних осіб.

Перша модель – традиційна кримінально-правова конструкція, за якої юридична особа визнається самостійним суб'єктом злочину та може нести кримінальну відповідальність поряд із фізичною особою. Такий підхід реалізовано, зокрема, у правопорядках Великої Британії, США, Франції, Австрії. Для цієї моделі характерним є застосування широкого спектра кримінальних санкцій, включаючи штрафи, заборону здійснення певних видів діяльності, ліквідацію юридичної особи, а також конфіскацію активів.

Друга модель ґрунтується на принципі винної відповідальності фізичної особи, але передбачає можливість покладення кримінальної відповідальності на юридичну особу за умови, що злочин вчинено в її інтересах або від її імені. Такий підхід характерний для правових систем

Швейцарії, Іспанії, Туреччини. Юридична особа тут виступає суб'єктом відповідальності за умови встановлення зв'язку між діянням фізичної особи та корпоративною вигодою.

Третя модель передбачає застосування до юридичної особи специфічної адміністративної або квазікримінальної відповідальності за причетність до злочину, вчиненого фізичною особою. Такий підхід реалізовано, зокрема, у Німеччині та Італії, де юридична особа формально не визнається суб'єктом злочину, однак підлягає значним штрафним санкціям та конфіскаційним заходам [1, с. 54; 5, с. 45;].

Варто наголосити, що незалежно від обраної моделі, інститут спеціальної конфіскації або його функціональні аналоги є обов'язковим елементом сучасної системи корпоративної відповідальності. Конфіскація доходів, інструментів та майна, пов'язаного зі злочинною діяльністю, розглядається міжнародною спільнотою як один із ключових механізмів нейтралізації економічної бази злочинності та відновлення соціальної справедливості.

Таким чином, міжнародний досвід свідчить про поступове формування уніфікованих підходів до відповідальності юридичних осіб, що поєднують принципи персональної відповідальності фізичних осіб із необхідністю ефективного впливу на юридичні структури, які використовуються для вчинення кримінальних правопорушень. У цьому контексті українська модель застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації має розглядатися як елемент глобальної тенденції до посилення антикримінального впливу на корпоративний сектор із дотриманням принципів законності, пропорційності та справедливості.

Список використаних джерел

1. Крижановський М. В. Міжнародний досвід законодавчої регламентації заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2019. № 2. С. 54–58.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text
3. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р.: ратифікована Законом України від 18.10.2006 р. № 251-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
4. Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р.: ратифікована Законом України від 18.10.2006 № 252-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text
5. Панов М. І., Харитонов С. О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як новела у кримінальному законодавстві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2 (3). С. 44–55.